

Negentiende-eeuwse gebouwen op het Begijnhof te Breda

door

WILLEM BERGÉ

Van de bouwwerken die in de 19de eeuw op het Begijnhof te Breda verrezen, zijn er drie van architectonisch belang, het poortgebouw, de kerk en de pastorie. Misschien zou ook het privaatgebouwtje met de karakteristieke klokgevel naast de kerk van architect G. Buijs erbij kunnen behoren, maar hierover en over de andere bouwactiviteiten van pastoor Van Zon valt weinig meer te melden dan al in het jaarboek van 1995 werd meegedeeld.¹

Van de drie zo even vermelde gebouwen is weinig overgebleven. Het poortgebouw is geheel verdwenen. Slechts een enkele foto of tekening rest nog. Van de kerk is de markante voorgevel intact, maar afgezien van de uitwendige vorm en van de inwendige ruimte als zodanig, is nauwelijks nog iets aanwijsbaar zoals het na de voltooiing van de bouw eruit zag. Nog minder geldt dit voor de pastorie waarvan slechts de massa en in grote lijnen de voorgevel nog enigszins de oorspronkelijke toestand van 1850 laat zien.

Het poortgebouw

In 1830 werd door pastoor Van Zon het initiatief genomen om de bestaande poort aan de straatzijde te vernieuwen, tesamen met het huisje dat tegen de westzijde van de Waalse kerk was gebouwd.² Een bouw(?)tekening waarvan pastoor Van Zon in zijn Liber memorialis melding maakt, is helaas verdwenen. Het is bijna zeker dat Adriaan van der Aa uit Oosterhout als architect voor het poortgebouw werd aangehouden; Van der Aa werd enkele jaren later ook de architect voor de kerk op het Begijnhof. De pastoor had deze architect leren kennen bij de bouw van de kerk voor de norbertinessen te Oosterhout toen hij in dat klooster vicaris van de proost was.³ Ofschoon de aanbesteding in 1830 plaats vond liep de bouw vertraging op doordat de hardsteen (afkomstig uit de Ardennen), die in Antwerpen was besteld niet ingevoerd kon worden wegens de in hetzelfde jaar begonnen opstand in België en de afscheiding die daaruit volgde. Dit tegenhouden van het transport hield enkele jaren aan, totdat pastoor Van Zon in 1833 een request bij de Koning indiende om de gereed liggende natuursteen over de grens te mogen vervoeren. Volgens pastoor Van Zon werd het request geweigerd omdat Willem I een wet had uitgevaardigd dat er niets uit België naar Nederland mocht worden ingevoerd. Pastoor Van Zon liet echter

1. Poortgebouw. Gebouwd in 1830, gesloopt in 1952.

daarna de steen van Antwerpen naar het Duitse Cuxhaven (ten noorden van Bremerhaven) vervoeren, en via Rotterdam naar Breda. Het poortgebouw met het huis tegen de Waalse kerk werd voltooid in 1833. Twintig jaar later werd het gerenoveerd. In 1952 werd het poortgebouw met de aanpalende huizen gesloopt.

Het poortgebouw was typerend voor de neoclassicistische architectuur in Nederland. De sloop ervan is temeer betreuenswaardig daar dit voor Breda het enige voorbeeld van profane neoclassicistische architectuur was.⁴ Een typisch restant van neoclassicistische sacrale architectuur te Breda, is de ingangspartij van de Antoniuskerk.⁵

Het poortgebouw van het Begijnhof had typisch neoclassicistische kenmerken: allereerst de grote schaal; de poort was van een zeer groot formaat, passend bij de pilasters aan de gevel. De detaillering was eenvoudig; de pilasters hadden dorische kapitelen; verder waren de zeer brede kroonlijst en het fronton ook kenmerkend. De benedenverdieping was blind (geen vensters) en hoog, boven waren slechts kleine vensters. Tenslotte was de egale grijze tint van de gevel eveneens een kenmerk van het neoclassicisme.

Enkele maanden nadat het kerkbestuur van de Nieuwstraatkerk door de minister van de Rooms-katholieke Eeredienst gemachtigd werd om een nieuwe kerk in de Sint Janstraat te stichten (op 20 maart 1835)⁶, kreeg Adriaan van der Aa van pastoor Van Zon opdracht om een tekening en begroting voor een nieuwe kerk op het Begijnhof te maken. Op 5 september legde Van der Aa de stukken aan de pastoor voor en kwam met zijn begroting uit op *f* 13.966,22.⁷

Pastoor Van Zon had gekozen voor Van der Aa als architect, omdat deze ook de kerk voor de norbertinessen te Oosterhout had ontworpen.⁸ Van Zon overlegde eerst met de apostolisch-vicaris, mgr. Van Hooydonk en verkreeg diens toestemming. Op 20 oktober schreef pastoor Van Zon een brief naar de minister, vergezeld van de nodige stukken. Hij stelde dat het oude bedehuis begon te vervallen en dat reparatie nauwelijks te doen was. Voorts deelde hij mee dat de kosten geheel voor zijn eigen rekening zouden zijn, zodat hiervoor niet een staatssubsidie aangevraagd zou worden.⁹ Eveneens moest toestemming gevraagd worden aan de 'Afdeling van Policie' van de provincie Noord-Brabant.¹⁰

Op 8 februari 1836 werd er in een brief van Waterstaat aan de gouverneur van Noord-Brabant gewezen op de precaire toestand van de slappe grond waarop een deel der kerk zou gebouwd worden. Een gedeelte van de kerk was geprojecteerd op een voormalige middeleeuwse gracht die daar had gelegen. Aan de opdrachtgever en de architect was gevraagd hoe men dacht de fundamenten te leggen; het bleek dat de ondergrond niet genoeg onderzocht was. De aanvankelijke aanlegdiepte van één el (68,7 centimeter) onder het maaiveld was volstrekt ontoereikend. Bij onderzoek ter plaatse bleek dat eerst op een diepte van drie ellen (2.06 meter) vaste grondslag aanwezig was. Wegens de meerdere kosten wilde de pastoor enige bedenktijd; de meerkosten zouden *f* 966,- bedragen.¹¹ Op 16 februari deelde de gouverneur van de provincie mee aan de directeur-generaal van het Departement van de R.K. Eeredienst dat het verzoek voor de bouw 'buiten bezwaar van 's Rijks kas' alleszins vatbaar was voor een gunstige beschikking, maar met inachtneming van voorzorgen betreffende een diepere fundering. Hij sloot tevens in de gewijzigde tekeningen en bestek die de hoofdgenieur van Waterstaat van de provincie hem had laten toekomen.¹² Vier dagen later stond het op de agenda in Den Haag en werd erover beslist.¹³ Op 2 maart reeds werd een brief verzonden door de directeur-generaal voor de zaken van de R.K. Eeredienst aan de apostolisch-vicaris met het koninklijk besluit van 26 februari (N81) tot vergunning van het oprichten van een nieuwe kapel op het Begijnhof.¹⁴ In dat koninklijk besluit, waaruit duidelijk belangstelling voor het Begijnhof bleek, werd verder bepaald dat de bouwkosten, geraamd op *f* 13.966,-, voor rekening moesten blijven van het 'gesticht' en dat het gebouw moest worden uitgevoerd overeenkomstig het door de hoofdgenieur van de Waterstaat goedgekeurde plan en bestek en zonodig onder toezicht van een door de gouverneur der provincie Noord-Brabant aan te wijzen beambte van de Waterstaat.

Intussen was het werk al in december 1835 gegund aan de metselaar Wouter van den Westerlaken en de timmerlieden W.A. van Kerkoerle en M. Boosten. Het

2. Interieur rond 1930.

geheel stond onder toezicht van Adriaan van der Aa.¹⁵ Van de provinciale Waterstaat werd aan pastoor Van Zon meegedeeld dat dagelijks toezicht op de werkzaamheden was vereist. Omdat Waterstaat zelf niet genoeg personeel in dienst had, stelden zij voor om de jonge Gerardus Antonius de Geus aan te stellen als opzichter: “welk onder het oppertoezicht zijns vaders den Heer Ingenieur A. de Geus, zoude werkzaam zijn”.¹⁶ Wegens de wijzigingen werd nogmaals de aanneming herzien op 16 maart 1836. De eerste betaling werd gedaan op 30 maart 1836. Omstreeks deze tijd moet men dus met de bouw zijn begonnen. De fundering van alle muren werd uitgevoerd op gemetselde pijlers (2,06 meter beneden peil), die onderling verbonden waren met spaarbogen.¹⁷ De bouw vorderde gestaag maar langzaam, zodat de laatste bedragen werden voldaan op 19 april 1837.¹⁸ Hiermee was de bouw grotendeels klaar; ook het stucadoorswerk aan het gewelf werd op 1 april betaald: “wegens de rozetten in de rondkens van het plafon, vergeten door Van der Aa”, schreef pastoor Van Zon in zijn jaaroverzicht van 1837.¹⁹

De kapel was voorzien van gietijzeren ramen, wellicht van een gestandaardiseerd fabrikaat. De afmeting van de glaspanelen waren 30 x 40 centimeter en in de boog zal het gietijzer boogvormig uitgevoerd zijn. De ramen werden bezet met halfwit glas.²⁰

Aan de beeldhouwer Jean-Baptiste van Hool uit Antwerpen had pastoor Van Zon de opdracht verstrekt voor het vervaardigen van een beeld van Sint Catharina (vermoedelijk van Franse kalksteen), dat een plaats zou krijgen in de beeldnis van de voorgevel.

Van Hool was een verdienstelijk kunstenaar, maar behoorde niet tot de beste beeldhouwers van Antwerpen zoals bijvoorbeeld Van Geel en Geefs.²¹ Omdat de transporten tussen Nederland en België in deze periode (na de afscheiding van 1830) nog steeds moeizaam verliepen (Willem I had de afscheiding nog niet erkend), richtte Van Zon zich op 11 maart 1837 met een brief aan de minister van Financiën om het stenen beeld te mogen halen aan de grens. Op 24 maart kwam hierover een antwoord van het ministerie. De invoer van het beeld werd toegelaten: “hetzij met vrijdom, hetzij tegen voldoening der rechten naar beraming van deszelfs bestanddeelen”.²² Helaas ontbreken een aantal documenten, want in een brief van 3 juni 1837 gaf toen de gouverneur in Den Bosch toestemming om het beeld tegen voldoening van “rechten” in te voeren uit Antwerpen.²³

Verder is het onduidelijk waarom toen de afwerking van de kerk stagneerde. Het is mogelijk dat dit te maken heeft gehad met de inrichting, zoals de wijziging van het oude hoogaltaar, het aanpassen van de zijaltaren ofwel de aankoop en het transport ervan. Wat dus het meubilair of misschien ook de beelden betreft, zou het uitstel van de voltooiing veroorzaakt kunnen zijn door de moeilijkheden aan de grens, omdat er van uitgegaan moet worden dat kerkelijk meubilair en beelden in de eerste helft van de 19de eeuw nog altijd uit de Zuidelijke Nederlanden kwamen.²⁴

Hoe het zij, eerst op 25 juli 1838 werd de kerk plechtig geconsacreerd door de apostolisch-vicaris mgr. Van Hooydonk.

In het bestek is geen kostenpost te vinden betreffende de vloer van de kerk. Er waren zeker reeds iets verhoogde plankiers met een balustrade, waarbinnen de begijnen hun plaatsen hadden. Er wordt wel de nodige hardsteen vermeld bij de ingang, bij de plinten onder de zuilen, voor de dorpels enzovoort, maar niet voor de resterende kerkvloer en het koor.²⁵ Hiervoor zijn mogelijk de hardstenen plavuizen gebruikt uit de bestaande kerk. Dit is mede aannemelijk, omdat aan het einde van de eeuw ook deze (oude) vloer werd vervangen.

Het interieur

Wat de altaren betreft stamt de altaartombe van het hoogaltaar uit de tweede helft van de 18de eeuw; het is mogelijk dat dit onderdeel werd vervaardigd in het laatste kwart van die eeuw. Het huidige tabernakel en de expositietroon werden eerst onder mgr. Hopmans (pastoor 1908-1914) aangebracht. Vermoedelijk had het altaar oorspronkelijk een laag tabernakel met kaarsenbanken op dezelfde hoogte en in het midden een zogenaamd draaitabernakel zoals oorspronkelijk ook in de Antoniuskerk en in de kerk van de paters capucijnen aanwezig was.²⁶

Een draaitabernakel bestond uit een cilinder die verdeeld was in drie vakken; men kon afwisselend steeds één vak frontaal tonen omdat de cilinder draaide in een zogenaamde ronde trommel met een opening aan de voorzijde. Eén vak was gestoffeerd en diende als expositietroon, in een tweede vak stond het altaarkruis en een derde vak was gesloten met een gebogen deur, meestal versierd met een reliëf, dat als een hoog tabernakel dienst deed. Een dergelijk draaitabernakel was algemeen verbreid in de Zuidelijke Nederlanden vanaf het tweede kwart der 18de eeuw, en nam

3. Interieur, 1931.

vaak de plaats in van een groot altaarstuk of opbouw met beeldnis. Wat de mensa (het natuurstenen tafelblad met de vijf wijdingskruisjes) van het hoogaltaar betreft is het niet uit te sluiten dat deze uit de oude begijnhofkerk komt.

De zijaltaren zijn vervaardigd in het laatste decennium van de 18de eeuw. De geschilderde Franse lelies zijn later aan het eind van de 19de eeuw aangebracht. Of deze altaren uit de oude kerk komen kan nagenoeg worden uitgesloten; de huiskerk was te smal voor de plaatsing van zijaltaren. Waarschijnlijk komen zij uit de Zuidelijke Nederlanden.²⁷

De communiebank is uit het midden van de 18de eeuw afkomstig.

Het orgel is van de orgelbouwer Jacobus Zeeman die dit in 1714 voor de huiskerk van de begijnen bouwde.²⁸

Antonie Derkzen van Angeren kreeg de opdracht van pastoor Van Zon om het bestaande orgel te vernieuwen, daarbij gebruik makend van het bestaande pijpwerk. Mogelijk zijn ook onderdelen van het orgelfront nog van het oude orgel, met name de à jour bewerkte festoenen van muziekinstrumenten, de twee engelen geheel boven, één met een harp en de ander met een bazuin met tussen hen in een korf met vruchten en bloemen. De cherub die als console fungeert werd vervaardigd in de 19de eeuw, evenals de panelen met de festoenen waarin muziekinstrumenten zijn verwerkt. De cherub werd recentelijk vervangen door een gepolychromeerd houten

beeld van Sint Cecilia dat gevonden was op de droogzolder.²⁹ Toch werd bij de laatste restauratie weer de cherub aangebracht. Nu wordt het beeld van Cecilia in de pastorie bewaard.

De meeste beelden dateren uit de 19de eeuw en zijn dus speciaal voor de kerk vervaardigd. De opstelling van de beelden is niet origineel. Oorspronkelijk stonden de mannelijke heiligen aan de evangeliezijde, met ertegenover de vrouwelijke heiligen.

Op het zijaltaar van de H. Maagd (aan de evangeliezijde, vanuit het hoogaltaar de rechterzijde en derhalve ook de belangrijkste zijde) staat het beeld van O.L. Vrouw. De rijke draperieën, het zeer hoog gehouden Kind verlenen het beeld veel statigheid. Toch is het wellicht later vervaardigd dan in de periode van de bouw van de kerk; ook de neogotische kroon wijst daarop.

Het beeld van Sint Jozef toont als attributen een bloeiende staf en merkwaardigerwijs een boek.³⁰ Het beeld lijkt vervaardigd te zijn in de tweede helft van de 19de eeuw.

Het beeld van Sint Franciscus is tamelijk symmetrisch en frontaal gericht. Een ander zeer frontaal beeld is dat van Sint Blasius. Als bisschop is hij weergegeven met een mijter en staf. Sint Blasius wordt in het Begijnhof speciaal vereerd wegens de Blasiuszegen die rond 3 februari hier nog steeds gegeven wordt.

4. Huidig interieur.

Het neogotische Sint Antoniusbeeld dateerde uit het einde van de 19de eeuw. Het was een gipsen beeld dat door pastoor Ooms vervangen werd door een houten beeld van Sint Antonius afkomstig van de Antoniuskerk.³¹ Dit beeld dateert vermoedelijk uit het eind van de 18de of de eerste helft van de 19de eeuw. De ezels die achter de heilige is geknield, verwijst naar het ezelswonder.

Sint Catharina is afgebeeld met een sluier en daarop een kroon die haar afkomst aanduidt. In de rechterhand houdt zij de martelaarspalm der overwinning, terwijl een deel van haar martelwerktuig, een wiel met ijzeren pinnen, opzij van haar is weergegeven. Het is vermoedelijk pas in de tweede helft van de 19de eeuw vervaardigd.

Sint Begga is weergegeven in een habijt met een scapulier; zij draagt een sluier die tot op de grond afhangt, waaronder bij het hoofd nog juist de kap is te zien. Zij is geschoeid en draagt in haar rechterhand een kerk- of kloostergebouw met zeven torens³² en in de linkerhand een boek met de regel voor haar volgelingen.

Het beeld van Sint Apollonia draagt een diadeem met een sluier eronder. In de opgeheven rechterhand is haar attribuut, een tang, verdwenen. Vóór haar marteldood werden haar alle tanden uitgeslagen of getrokken; derhalve wordt zij aangeroepen tegen tandpijn. De beelden van Sint Begga en Sint Apollonia zijn mogelijk afkomstig uit de oude kerk.

De beide engelen boven de deuren van de sacristie en van de hulpsacristie lijken ook uit de 18de eeuw afkomstig te zijn.

Het oorspronkelijk interieur van de kerk

Om zich een voorstelling te maken van het interieur na de voltooiing van de kerk moet men alle laat 19de-eeuwse toevoegingen wegdenken: de tegels op de vloer en die van de lambrizing, de grote wandconsoles voor de verlichting en natuurlijk het bovengedeelte van het hoogaltaar. De gietijzeren ramen met het witte glas gaven een totaal andere belichting. Hoe de wanden en het gewelf beschilderd waren is helaas onbekend. Wellicht was reeds boven het hoogaltaar een Lam Gods geschilderd, dat eerst in de jaren dertig van de 20ste eeuw verdween. Bij de ingang van het koor hing een zeer groot houten passiekruis, dat in 1845 daar was aangebracht.³³ In het midden hingen minstens twee kaarsenkronen, aan de wanden boven de zitplaatsen der begijnen waren wandluchters voor kaarsen aangebracht (gas werd vermoedelijk eerst in 1885 aangelegd). Het is niet uit te sluiten dat er ook koperen kandelaars waren bevestigd op de balustraden ten behoeve van de begijnen, zodat men niet steeds de grote kaarsenluchters hoefde te ontsteken. Tegen de buitenmuren hingen langwerpige gravures die de kruisweg verbeeldden, ingelijst in zwarte lijsten met een gouden biesje (vermoedelijk met afgeronde hoeken), aangeschaft door pastoor Van Zon in 1845.³⁴

Het vernieuwde kerkinterieur onder mgr. Van de Corput

Na de benoeming van mgr. Van de Corput in 1885 tot pastoor werd voor het eerst de functie van vicaris-generaal van het bisdom verenigd met die van pastoor van het Begijnhof. Sinds het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853 was de neogotiek de favoriete stijl van het herleefde katholicisme. Op het bisdom vond men het blijkbaar niet passend dat een hoge prelaat zoals een vicaris-generaal over een kerk zou moeten beschikken met een inrichting uit de periode van vóór de neogotiek. Zo verdween, voor het eerst op kosten van het bisdom (ervóór was alles steeds door pastoor Van Zon persoonlijk bekostigd), deze unieke inrichting uit een tijd waarvan thans geen voorbeelden in Breda meer aanwijsbaar zijn.

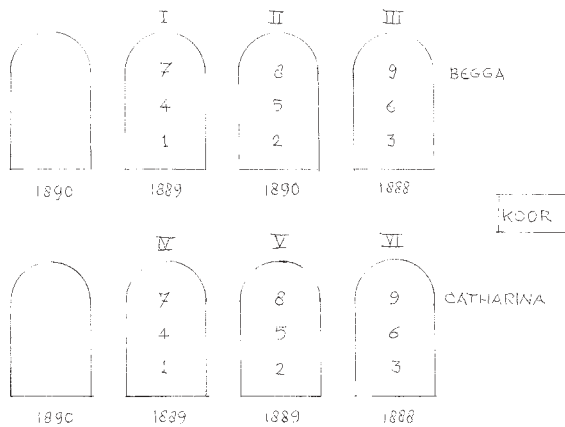
De vloer werd bedekt met tegels, vol drukke geometrische patronen; bij het altaar

werd een mozaïek gelegd van twee herten die zich aan de bron laven. Tegen de wanden werd een hoge lambrisering van gefigureerde tegels aangebracht. Daarboven werd alles overgeschilderd; op de pilasters en in de raamneggen kwamen drukke motieven van bloemen en planten, maar ook in de overgebleven vlakken werd alles geornamenteerd. Het is mogelijk dat toen pas het Lam Gods boven het altaar werd afgebeeld, met cherubs eromheen en de tekst “Sanctus, Sanctus, Sanctus” eronder. Ook het gewelf werd deels beschilderd. Aan de wanden kwamen grote ijzeren consoles in zilverkleur voor de gasverlichting; vermoedelijk zijn toen de kaarsenkronen weggehaald.

De glasramen

Alle ramen (zowel die van het priesterkoor als die van het kerkship) hebben een geornamenteerde rand waarbinnen drie tafereelen boven elkaar getoond worden. De gebruikte kleuren zijn voornamelijk geel, rood en blauw en daarnaast groen en crème.

Op het priesterkoor geeft het venster aan de evangeliezijde geheel boven de verheerlijking op de berg Thabor weer. Christus is afgebeeld tussen Mozes en Elias; eronder staat de tekst: HIC EST FILIUS MEUS DILECTUS (Deze is Mijn veelgeliefde Zoon). Op het middenveld wordt de bruiloft te Cana getoond. Het onderschrift luidt: JESUS AD NUPTIAS IN CANA AQUAM IN VINUM CONVERTIT (Jesus verandert water in wijn bij de bruiloft te Cana). In de onderste zone is de mannaregen uitgebeeld; twee mannen en twee vrouwen verzamelen het manna dat uit de hemel valt op voorbede van Mozes. De tekst eronder luidt: CIBAVIT EOS MANNA IN DESERT(O) (in de woestijn spijzigde Hij hen met manna). Geheel links onder zijn de namen van de schenkers vermeld: D.D. MARIA ET JOANNA ROMBOUTS BEGG.

5. Schema voor de cycli van de gebrandschilderde ramen van de hand van de auteur.

Het raam aan de epistelzijde vertoont een identieke opbouw. In de bovenste zone is Christus met de Emmausgangers afgebeeld, omringd door vijf cherubs. Eronder staat de tekst: ACEPT. PAN M. BENDXT A. FREGIT. ET. PORIGEBT

[illis] (onverkort: accepit panem et benedixit ac fregit et porrigebat illis: Hij nam het brood, sprak een dankgebed uit, brak het, en reikte het hun toe). Eronder is een voorstelling van het Laatste Avondmaal op het moment dat Judas weggaat; op de achtergrond is een stadsgezicht weergegeven. Eronder staat de tekst: ACCIPITE ET MANDUCATE HOC EST [enim] CORPUS MEUM (Neemt en eet want dit is Mijn lichaam). Op het onderste tafereel is het Joods paasfeest afgebeeld. Eronder is de tekst weergegeven: AGNUS PASCHE DEPUTATUR (Het paaslam wordt verdeeld). Rechtsonder zijn de schenkers vermeld: B. Petrus & Maria Soffers.

In het schip zijn de ramen aan de evangeliezijde gewijd aan het leven van Sint Begga, aan de epistelzijde aan Sint Catharina. Elk raam heeft een omlijsting van vierkanten, rechthoeken, cirkels en een drukke neogotische of neo-renaissance decoratie in crème, rood, lichtgroen en geel. Ook hier zijn steeds drie voorstellingen boven elkaar weergegeven.³⁵ In vignetten onder zijn de namen van de schenkers vermeld.

De beide vensters die het dichtst bij de kerkingang liggen, zowel aan de evangelie- als aan de epistelzijde hebben geen figuratieve voorstelling maar slechts een decoratieve. De omlijsting is van hetzelfde type als de overige schipvensters. Het middenvlak is gevuld met zogenaamde flessenbodems, verlevendigd met enkele guirlandes en enkele cartouches met teksten. Aan de evangeliezijde is bovenaan de tekst te lezen: DOMINE DILEXI DECOREM DOMUS TUAE (Heer, ik bemin de luister van Uw huis); aan de epistelzijde is op dezelfde hoogte de tekst weergegeven: ET LOCUM HABITATIONIS GLORIAE TUAE (en de woonstede van Uw heerlijkheid). Deze ene zin uit het *Lavabo* van het vroegere misformulier is dus over deze twee ramen verdeeld. In beide ramen staat verder in het midden het jaartal: ANNO 1890.

De cyclus met het leven van Sint Begga

Volgens de overlevering -die overigens pas dateert uit de 17de eeuw- is Sint Begga de stichteres van de "orde" van de begijnen. Aan haar leven -waarin legende en historie op een merkwaardige manier worden vermengd- zijn dan ook de ramen aan de evangeliezijde gewijd.³⁶

In het eerste raam (I) zegent op het onderste tafereel een bisschop een man en een vrouw, die Begga en haar man, de zalige hertog Ansigisus voorstellen. Op het middenveld is Begga weergegeven met een plattegrond; tegenover haar is een timmerman afgebeeld met een driehoek en een maatlat; op de achtergrond is een stad afgebeeld. Eronder staat de tekst: SANCTA BEGGA, MONASTERIUM CONSTRUERE CURAT (Sint Begga zorgt voor de bouw van een klooster). Begga zou na de dood van haar echtgenoot bij Namen een benedictijnerabdij gesticht hebben te Andenne, de enige kloosterorde die in die periode bestond. De begijnenstichtingen (en die voor de mannelijke begarden) onstonden pas omstreeks het begin van de 13de eeuw, dus vijf eeuwen na haar dood; zij kan dus niet de stichteres zijn van het begijnenwezen.³⁷ Boven in de lunet van dit raam ligt Begga (met een aureool) op een bed en ontvangt de communie, een zuster en een dienaar met een boek zijn bij haar. Eronder staat slechts: SANCTA BEGGA. In het vignet geheel onder staan de namen der schenksters: CATH.RASENBERG CATH.LAURIJSEN MAR.OONINCX BEGG.D.D. 1889.

6. 'Het Joods paasfeest'. Onderste tafereel van het raam aan de epistelzijde van het priesterkoor.

7. 'Redding van St. Begga'. Onderste tafereel (II/2) van het middelste raam uit de cyclus met het leven van St. Begga.

Het daaropvolgend raam, het tweede vanaf het zijaltaar, (II) toont onder een scène uit het leven van Begga als weduwe waarin zij wordt vervolgd; zij vlucht dwars door een rivier; zij volgt een hert zodat zij gered wordt van haar achtervolgers. Op het tafereel in het midden knielt Begga voor een bisschop; volgens de beschrijving van mgr. Van de Corput laat Begga hier 'de regels voor het Reguliere leven der Baggijnen door den Aartsbisschop goedkeuren'. Uiteraard is deze scène historisch onwaar, daar Begga in het geheel geen regels heeft samengesteld, noch voor de begijnen meer dan vijf eeuwen later, noch voor de benedictinessen, waarvoor Benedictus de regel had geschreven. Mgr. Van de Corput was hiervan mogelijk niet op de hoogte alhoewel in zijn tijd reeds voldoende literatuur voorhanden was. Onder deze scène staat: SANCTA BEGGA ORDINEM INSTITUIT (De Heilige Begga sticht de orde). In de lunet wordt Begga afgebeeld, liggend op haar sterfbed met een aantal zusters om haar heen; stralen uit de hemel verbeelden haar heiligheid. Eronder staat: SANCTA BEGGA. Geheel onder in het vignet is de (overleden) schenkster vermeld: IN MEMORIAM JOANNAE VAN HAPEREN BEGG. 1890.

Bij het raam naast het zijaltaar (III) is onder een scène weergegeven, waarbij Begga met een pelgrimsstaf de paus bezoekt. Dit is een episode die vóór de stichting van een klooster moet hebben plaats gevonden.³⁸ In het middentaferaal is Begga weergegeven voor een balustrade op een terras waar zij is omgeven door haar zusters; achter haar strekt zich een begijnhof uit. Eronder staat de tekst: STA. BEGGA PIAS VIRGINES AD VITAM RELIGIONIS INDUCIT (de Heilige Begga wijst de vrome maagden de weg naar het religieuze leven). In de lunet is een begijnhof afgebeeld: een aantal huisjes om een hof (dus duidelijk géén klooster), met een kerkje tegenover de ingang. Eronder staat: STA. BEGGA. Geheel onder in een vignet is de schenkster vermeld: JOANNA CORNELIA JANSSEN BEGG DD. A° 1888.

De rangschikking van de drie glazen met scènes uit het leven van Begga begint onder bij venster I (huwelijk van Begga), daarna onder bij venster II (de weduwe Begga ontkomt aan haar vervolgers), daarna onder bij venster III (de weduwe Begga bij de paus); vervolgens het midden van venster I (Begga met een plan voor de kloosterbouw), daarna het midden van venster II (Begga laat kloosterregels goedkeuren), het midden van venster I (Begga temidden van haar zusters); tenslotte de lunet van venster I (Begga ontvangt de laatste H.Communie), de lunet van venster II (sterfbed) en de lunet van venster III (het begijnhof).³⁹

De cyclus met het leven van Sint Catharina

De cyclus begint bij het derde raam vanaf het zijaltaar (IV), en wel met de onderste scène. Catharina, een koningsdochter uit Cyprus, ligt geknield voor Maria met het Kind Jezus, dat haar een ring aanreikt. Het stelt het vaak afgebeelde mystieke huwelijk van Catharina voor. Het is hier de eerste afbeelding van de cyclus. Op het middenveld ziet men Catharina in de gevangenis met een engel tegenover zich die een gebaar maakt. Hij maakt Catharina duidelijk dat zij bijgestaan zal worden door de Heilige Geest wanneer zij ondervraagd zal worden door heidense filosofen. De tekst eronder geeft een andere verklaring: ANGELUS DOMINI SANCTAM CATHARINAM VIRGINEM EX CARCERE EDUCIT (de engel des Heren geleidt de heilige maagd Catharina uit de kerker).⁴⁰ Het is merkwaardig dat in de aantekening van

mgr. Van de Corput wèl de juiste scène is aangeduid: “Een engel verschijnt aan Catharina en boodschapt haar, dat zij door God met wijsheid zal vervuld worden, wanneer zij voor den Keizer, ten overstaan van 50 wijsgeren het H: Geloof zal moeten verdedigen”.⁴¹ In de boogvulling is Catharina geknield en biddend afgebeeld, met een koning (haar vader?) bij haar en een slapende beul op de grond; het martelwerktuig, het rad, staat klaar. Eronder staat: S.CATHARINA. Geheel onder in een vignet is de (overleden) schenker vermeld: IN MEMORIAM REV. RECTORIS N.C.J. VAN MENS. A.D. 1889.

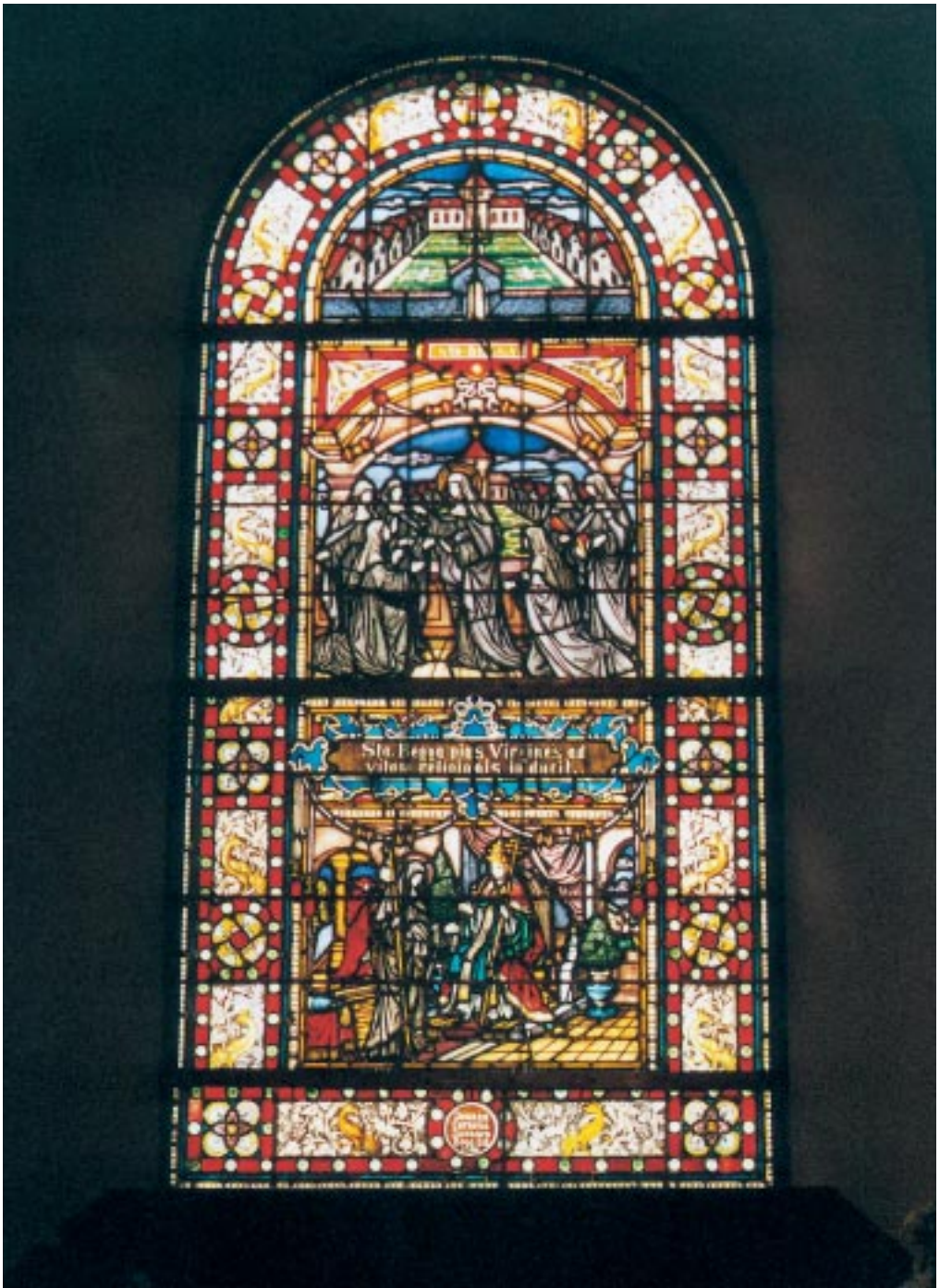
In het raam ernaast (V) is onder een tafereel weergegeven waarbij Catharina het bevel van keizer Maxentius weigert om aan de afgoden te offeren. Erboven is de geschiedenis weergegeven dat Catharina de vijftig heidense filosofen in aanwezigheid van keizer Maxentius de mond snoert met haar uitspraken (zij werden later, gelovig geworden, door de keizer levend verbrand). Eronder staat de tekst: CATHARINA PHILOSOPHOS PAGANOS ELOQUENTIA ET SAPIENTIA SUA CONFENDIT (Door haar welsprekendheid en wijsheid overreedt Catharina de heidense filosofen). De voorstelling in de boogvulling laat Catharina zien vlak vóór haar ont-hoofding, ook weer in het bijzijn van de keizer. Eronder staat: S.CATHARINA. Geheel onder in een vignet staat de schenker vermeld: CONGREGATIO TERTII ORDINIS S.FRANCISCI (Congregatie van de Derde Orde van St. Franciscus) A.D.1889.

Het raam naast het zijaltaar (VI) toont onder het tafereel met de veroordeling van Catharina door keizer Maxentius. In het middentaferaal wordt Catharina geselsd door haar beulen in het bijzijn van de keizer. Eronder is de tekst weergegeven: MARTYRIUM ST.^{ae} CATHARINAE VIRGINIS ET L. DOCTORUM AD ST.^{ae} RELIGIONIS TRIUMPHUM SUB MAXIMO IMPERATORE (marteling van de Heilige Maagd Catharina en van de vijftig geleerden onder Keizer Maximus [sic] tot zegepraal van de Heilige Religie). De lunet tenslotte beeldt de translatio uit (naar de berg Sinaï) van het dode lichaam van Catharina.⁴² Eronder staat: STA.CATHARINA.

Geheel onder staat in een vignet de naam van de schenker: ADRIANA VAN DER MADEN BEGGIJN D.D. A°1888.

Samenvattend: De volgorde van de cyclus van Sint Catharina begint met raam IV onder, vervolgens het tafereel onder bij raam V, dan dat van raam VI, daarna de middelste scène van raam IV, vervolgens dat van raam V, dan van raam VI, tenslotte de lunet bij raam IV, dan V en VI als laatste.

Tenslotte zijn op het zangkoor nog twee kleine vensters aanwezig, nagenoeg over het gehele oppervlak gevuld met de afbeelding van een heilige. Op het ene staat de Heilige Cecilia met een palmtak en een orgel: SANCTA CECILIA V.M. en daarbij is de schenker vermeld: REV. DNUS. J.P.A. VAN MENS PAR.D.D. 1891. Op het andere raam is Sint Gregorius uitgebeeld die een zangtekst toont: SANCTUS GREGORIUS P.M. De schenker was: DNA. M.A.H. VAN MENS D.D. 1891. Deze twee kleine ramen zijn in neogotische stijl en waarschijnlijk van een ander atelier afkomstig dan de grote glasramen.

8. Derde raam (III) uit de cyclus met het leven van St. Begga.

De kruisweg

Reeds vijf jaar na het overlijden van pastoor Van Zon werd een nieuwe, geschilderde kruisweg aangeschaft door het Begijnhof, onder pastoor Verdaasdonk. Op 29 april 1863 werd aan W. Kerremans 500 gulden betaald. Vermoedelijk was hij de schilder of was hij een tussenpersoon. Merkwaardig is dat ruim twintig jaar later, een jaar nadat mgr. Van de Corput was benoemd, opnieuw een andere kruisweg werd besteld. In de nazomer van 1886 werd deze nieuwe kruisweg, ditmaal geschilderd door Geeraerts uit Antwerpen, opgehangen in de 'Zaal der Begijnen' om te worden getoond aan de bisschop, mgr. Leijten, teneinde goedkeuring te verkrijgen om deze in de kerk op te hangen. Op 14 september gaf de bisschop schriftelijk toestemming aan mgr. Van de Corput voor oprichting van deze kruisweg.⁴³ Het is onduidelijk waarom de voorafgaande kruisweg uit 1863 niet voldeed. De afbeeldingen zijn geschilderd in de trant van de historiserende Antwerpse School zoals deze in de tweede helft van de 19de eeuw aldaar gangbaar was.⁴

Het kerkinterieur na mgr. Van de Corput

Onder mgr. Hopmans die mgr. Van de Corput als pastoor opvolgde (1908-1914) werd een nieuw, stalen tabernakel geplaatst (met een vergulde deur) met daarop een nieuwe expositietroon. Tot het einde der jaren twintig bleef het interieur het laat 19de-eeuwse aanzien behouden. Tussen 1928 en 1931 werden muren en gewelf opnieuw geschilderd; gekozen werd nu voor een zeer sobere opvatting; muren en pilasters werden als waren het natuursteenblokken, opgedeeld. De beelden van de zijaltaren kregen ook een natuurstenen uiterlijk met gepolychromeerde gezichten. Het Lam Gods achter het hoogaltaar bleef nog gehandhaafd, evenals de versieringen in de raamneggen.⁴⁵ Vervolgens werd in de jaren vijftig de gehele kerk overgeschilderd. Achter tegen de beelden werden op de wanden dikke 'tongen' geschilderd. Toch bleven enkele neogotische symbolen behouden: kleine rechthoeken onder tegen de pilasters. Deze manier van schilderen, ontworpen en uitgevoerd door de Firma Uytend Haag was toen de allernieuwste opvatting zoals destijds op de beroepsschool voor huis- en decoratieschilders te Boxtel werd gepropageerd. Lang bleven deze voor de begijnhofkerk wezensvreemde vormen en kleuren niet behouden. Bij de grote restauratie die begon in 1970 werd het interieur geheel wit geschilderd; de neogotische lambrisering van tegels en de vloer bleven behouden. Ook de verlichting werd ingebouwd, gemoderniseerd. Van de oorspronkelijke decoratie van pastoor Van Zon zijn slechts de altaarmensae en het orgel met het zangkoor overgebleven, enkele beelden en het Catharinabeeld in de voorgevel.

De architectuur

Van Adriaan van der Aa zijn tot op heden geen andere werken als architect bekend dan de kloosterkerk in Catharinadal en de kerk op het Begijnhof. De kerk voor de norbertinessen te Oosterhout is moeilijk te vergelijken met de begijnhofkerk te Breda. Evenals de oude kerk van de norbertinessen te Breda was dit een gedeeltelijke dubbelkerk, hetgeen wil zeggen dat het grootste gedeelte van het schip uit twee ver-

diepingen bestond.⁴⁶ Een grote galerij boven, met uitzicht op het priesterkoor, was bestemd voor de slotzusters: zij hadden daar hun koorbanken en orgel, terwijl eronder een kerkrimte was voor gewone gelovigen; op deze wijze zag men elkaar niet. Aangaande de bouw in Oosterhout (1816-1818) zijn geen archivalia, geen tekeningen bewaard gebleven.⁴⁷

Er is zelfs geen enkele afbeelding van de oude kerk van de norbertinessen, die aanzienlijk hoger en breder was dan de begijnhofkerk. Het archief van Catharinadal bezit slechts één foto (uit het eind van de 19de eeuw), waarop alleen de klokkentoren achter veel bossages te zien is. Die toren was typerend voor de Waterstaatsstijl, maar is in het geheel niet vergelijkbaar met de klokkentoren van de begijnhofkerk. Pastoor Van Zon heeft dus dezelfde architect willen hebben als hij had meegemaakt bij de bouw toen hij nog vicaris op Catharinadal was, maar daarbij niet gekozen voor eenzelfde vormtaal. De begijnhofkerk heeft een eigen karakter gekregen, passend bij haar omgeving.

De pastorie

De oude pastorie, “zeer nederig en zonder eenig aanzien”, zoals pastoor Van Zon in zijn Liber memorialis schreef, werd in 1826 enigszins verbeterd en verfraaid.⁴⁸ Uit de aantekeningen van pastoor Van Zon valt op te maken dat hij ruim twintig jaar later zelf een plattegrond had ontworpen en daarmee naar architect G. Bujs is gegaan. Omstreeks Allerheiligen van het jaar 1849 werd de pastorie aanbesteed, met het voornemen om in maart 1850 met de bouw ervan aan te vangen. De afkomende bouwmaterialen van de oude pastorie die nog bruikbaar waren voor de nieuwbouw konden daarvoor toegepast worden. Het werk werd aangenomen door de metselaar J. Marijnen en de timmerman A. van Riel, tesamen voor een bedrag van f 4438,-, exclusief het schilderwerk.⁴⁹

Voor de riolering werd deels gebruik gemaakt van de bestaande riolering, evenals van de put voor de waterpomp in de keuken (die zich rechts van de ingang bevond, aan de voorzijde). Een nieuwe kelder werd uitgegraven en gemetseld, voorzien van wijnbakken. De achterste helft van het huis werd over de volle breedte ingenomen door de zaal, die twee ramen aan de tuinzijde (achter het koor van de kerk) en twee aan de overzijde ervan kreeg. De toegang tot de zaal werd gevormd door dubbele deuren naar de gang, tegenover de voordeur, en boven deze deuren was een fries met een ornament voorzien. Links van de voordeur lag aan de voorzijde van het huis een kamer die vermoedelijk als ontvangkamer annex eetkamer gebruikt zal zijn, dit laatste omdat zij recht tegenover de keuken lag. Tussen de zaal en de ontvangkamer was een gang die zowel naar de tuin toegang gaf als naar de sacristie; tussen de sacristie en de pastorie lag een privaat, vermoedelijk te bereiken onder een afdak vanaf de tuindeur. Achter de keuken kwam de trap naar de verdieping; vanuit de keuken kwam men in de kelder. In de keuken was opzij een buitendeur die toegang gaf tot een kleine cour; ernaast was vermoedelijk een (houten?) aanbouw die als bijkeuken dienst deed. Op de verdieping waren verschillende muren van zeer licht bouw materiaal vervaardigd, namelijk daar waar geen dragende muren op de begane grond waren. Aan de tuinzijde

bevond zich de werkkamer van de pastoor, voorzien van een vaste boekenkast, een kast voor glaswerk en nog een muurkast. Verder was er de slaapkamer, voorzien van twee kasten, en waren er twee logeerkamers, waarvan er één vrij klein was. In de slaapkamers waren boven de bedden monturen gemaakt om de bedgordijnen aan te bevestigen. Daarnaast waren nog een kleine waskamer en een kleine kamer met vaste kasten voor de pastoorsmeid. De drie schoorstenen op de begane grond, in de zaal, de ontvangkamer en de keuken hadden op de verdieping zeker nog een extra rookkanaal voor een aansluiting in de werkkamer, de slaapkamer van de pastoor en in de grootste logeerkamer boven de keuken.⁵⁰ De ramen waren met roeden in kleinere ruiten verdeeld; zo hadden de schuiframen op de begane grond zes ruiten en de bovenlichten elk twee; de bovenlichten naast de voordeur waren half rond. Alle ramen aan de voorzijde hadden een houten sierarchitraaf aan de bovendorpel.

Op 1 maart 1850 werd begonnen met het slopen van de oude pastorie; afkomende materialen zoals dakpannen en houtwerk dat weer voor kasten kon dienen, werden zorgvuldig bewaard.⁵¹ De bouw werd omstreeks 1 augustus opgeleverd. Daarna volgde het afwerken, het schilderen en dergelijke.

Eerst in 1856 werd een trap naar de zolder aangelegd om deze beter als berging te kunnen benutten.⁵² Enige jaren na het overlijden van pastoor Van Zon (1859) werd in de zomer van 1863 een bergplaats voor de pastorie aanbesteed door de aannemer A. van Riel en architect G. Buijs als opzichter van het werk. De aannemingskosten (inclusief een aantal herstellingen) bedroegen f 634,53; het werk werd voltooid in november 1863.⁵³ Het is niet geheel duidelijk waar deze berging zich bevond, maar wellicht is dit aan de oostzijde van de pastorie geweest, waar na ruim 20 jaar opnieuw de bestaande bebouwing herbouwd werd. Het lijkt plausibel dat de kosten door het Begijnhof werden gedragen, waarvan pastoor Van Zon op een zo effectieve en winstgevende wijze de financiën had beheerd; pastoor Verdaasdonk wordt niet vermeld bij de aanbesteding of de betaling en deze had ook geen financiële middelen van zichzelf.⁵⁴

Nadat de bouw van de kerk en de pastorie door pastoor Van Zon goed en wel was voltooid, begon de situatie van de katholieke kerk in Nederland drastisch te veranderen. In 1853 werd het herstel van de kerkelijke hiërarchie in Nederland een feit. Na enkele jaren resulteerde dit in een openlijk triumfalisme, dat vooral vorm kreeg met de bouw van grote kerken met hoge torens, onder anderen gestimuleerd door Pierre Cuypers. De neogotiek was de architectuur bij uitstek, refererend aan de grootse periode uit het verleden. Ook voor het betrekkelijk kleine bisdom Breda werd een grote kathedraal gebouwd door architect Cuypers in 1866-1869, een bisschoppelijk paleis werd ingericht aan de Veemarkt in 1872⁵⁵, en een derde grote kerk in de stad met een grote toren, de O.L.Vrouw ten Hemelopneming (1888-1890) zou de herinnering aan de laatste der drie schuilkerken wegvagen.

Na de dood van de opvolger van pastoor Van Zon, pastoor Joannes Verdaasdonk, in 1885, werd door de bisschop bepaald dat de vicaris-generaal van het bisdom tevens pastoor van het Begijnhof zou zijn. Aldus betrof mgr. A.H. van de Corput (pastoor 1885-1908) de pastorie. Onder zijn bestuur werd niet alleen de kerk grondig gewijzigd, maar werd ook de pastorie gemoderniseerd. Aan de voorgevel verdween de boogvormige beëindiging van beide ramen op de begane grond en de architraaf aan de bovendorpel die als ornament diende. Ook de roedeverdeling van

9. Pastorie, 1931.

de vensters, op de begane grond van vijf en boven van vier ruiten hoog, werd vervangen door zogenaamde T-ramen. De bovenlichten verdwenen voor een groot deel achter de kasten voor de jalouzieën. Naast de pastorie kwam een aanbouw met beneden een berging met een privaat en op de verdieping (bereikbaar vanuit de pastorie) een woonkamer en een slaapkamer. Die waren bedoeld voor de zuster van mgr. Van de Corput; na haar dood zou deze aanbouw weer aan het Begijnhof komen.⁵⁶ Inwendig was de wijziging nog veel aanzienlijker. De gang werd doorgetrokken tot de achtergevel, waar iets later een tuindeur zou komen: een lange gang gaf natuurlijk veel meer voornaamheid. Aan het einde ervan werden twee W.C.'s gebouwd (waarvan één voor het personeel). Echter voor een doorgang van de nieuwe gang naar buiten werd omstreeks vier jaar na de aanvang van de verbouwing (ca. 1889-1890) ook het terrein vergroot met een strook grond van zeven meter dat van het Valkenberg werd afgenomen.⁵⁷ De zaal verdween geheel en links van de gang kwamen nu twee kamers en suite met rijk bewerkte plafonds en geornamenteerde schoorstenen. Op de plaats van de vroegere keuken werd een werkkamer ingericht; aan de achterzijde rechts van de gang kwam de nieuwe keuken. Overal werd gasverlichting aangelegd. De kosten voor deze grote verbouwing werden door het bisdom gedragen.

In 1911 zou vicaris-generaal A.P.W. Hopmans (pastoor 1908-1914) de werkkamer laten uitbouwen met een grote erker aan de voorzijde.⁵⁸ Zijn opvolger, mgr. J.M. van Oers (1914-1945) liet omstreeks 1920 de voordeur vervangen door de huidige.⁵⁹

Nawoord

Zoals reeds aan het begin van deze bijdrage werd vermeld, is van de drie besproken gebouwen weinig oorspronkelijks overgebleven. Jammer blijft dat het stijlvolle poortgebouw uit het Bredase stadsbeeld is verdwenen. Dat was het enige wereldlijke gebouw in neoclassicistische stijl dat Breda rijk was. Gelukkig staan de kerk en de pastorie er nog. Vooral, omdat beide gebouwen beeldbepalend zijn voor een van de belangrijkste historische monumenten van Breda: het Begijnhof.

AANTEKENINGEN

1. W. Bergé, 'Willem van Zon, bouwpastoor van het begijnhof te Breda', *Jaarboek "De Oranjeboom"* 48 (Breda, 1995) 50-95. Over de bouwactiviteiten, 67-72.
2. Gemeentearchief Breda (GA Breda), Archief van het Begijnhof te Breda (afd. III-21), inv.nr. 34, p. 5.
3. W. Bergé, o.c. (1995) 58-59.
4. Het neoclassicisme komt op in de jaren zeventig van de 18de eeuw en in de architectuur kenmerkt zich dit door een volstrekt nieuwe interpretatie van de vroege antieke Griekse (vooral de archaische met de dorische) en de Romeinse (vooral de republikeinse met de toscanse) architectuur, met bewuste ontkenning van kenmerken uit classicistische perioden ervóór (zoals uit de renaissance, de 17de en 18de eeuw); men wilde een volstrekt nieuw begin, gebaseerd op kunstvormen uit onbedorven perioden, zonder inbreng van nabijgelegen perioden die men corrupt en verdorven achtte; men zette zich af tegen het nabije decadente verleden van de rococo. Het neoclassicisme is internationaal en duurt tot de jaren twintig, soms dertig van de 19de eeuw. Daarna zijn soms nawerkingen aanwijsbaar, maar vermengd met andere stijlvormen omdat de rationele en zuivere bedoeling van het neoclassicisme verloren gaat. Het neoclassicisme is vooral een cerebrale kunst; wanneer de kerngedachte vervaagt of niet meer begrepen wordt en vermengd wordt met andere stijlvormen verwordt deze stijl in de architectuur tot een eclecticisme, of soms tot inhoudsloze imitatie.
5. Over neoclassicisme zie: H.P.R. Rosenberg, *De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland* (Den Haag, 1972); H. Honour, *Neo-classicism* (Harmondsworth, 1979); R. Rosenblum, *Transformations in Late Eighteenth Century Art* (Princeton, 1969); W. Bergé, Heimwee naar de klassieken, *Tentoonstellingscatalogus Noordbrabants Museum* (1994) 11 e.v.
6. Algemeen Rijksarchief (ARA), Departementsarchieven R.K. Eeredienst, no. 1172 d.d. 20 maart 1835.
7. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 34, p. 13.
8. De nieuwe kerk van Catharinadal was aanbesteed op 11 maart 1816, op 8 april was de eerste steen gelegd en 2 maart 1818 werd deze kerk geconsacreerd.
9. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 34, p. 12; ARA, Departementsarchieven R.K. Eeredienst, subno. 2652.
10. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nrs. 420-422.
11. Ibidem.
12. ARA, Departementsarchieven R.K. Eeredienst, no. 466.
13. Ibidem, no. 453.2.
14. Ibidem, no. 421.
15. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 422, tek. 2.
16. Hij ontving hiervoor op 19 augustus 1836 f 250,- en op 19 april 1837 nog eens hetzelfde bedrag. GA Breda, Archief van het begijnhof te Breda, inv.nr. 34, p. 15.
17. Dit zijn gemetselde bogen die rusten op de grond. Dit is een minder kostbare uitvoering wegens de geringere hoeveelheid metselwerk dan een geheel gemetselde funderingsmuur vanaf de vaste grondslag.
18. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 422, no. 5.
19. Ibidem, no. 6.
20. Ibidem, no. 7. Dit is niet zo ondoorschijnend als melkglas maar het glas is voorzien van een zeer dun wit laagje; dank aan prof.dr.ir. C.L. Temminck Groll voor zijn vriendelijke toelichting.
21. Van Hool had ook in Oosterhout werk geleverd en gewerkt voor kerken te Amsterdam, Rotterdam, Arnhem en 's-Hertogenbosch.
22. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 34, p. 17-18.
23. Van Hool overleed op 14 juni 1837. Zijn zoon, Jean-Baptiste de Jonge zette het werk van zijn vader voort.
24. Geen enkel archiefstuk geeft echter een verklaring voor dit uitstel.
25. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 422, no. 7.
26. J. Braun, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, II (München, 1924) 644; W. Bergé, *Jacques Bergé Brussels beeldhouwer 1696-1756* (Brussel, 1986) 45-46.
27. In België is het uitzonderlijk dat een kerk nog al het eigen meubilair bezit van vóór de Franse revolutie; door sluiting der kerken, opslag van meubelstukken, verkoop e.d. raakte het meeste kerkelijk meubilair verplaatst. Vooral vanaf het tweede decennium van de 19de eeuw werd daarvan veel verkocht en ook geëxporteerd. Bergé, o.c. (1986) 99 e.v.

28. Juffrouw Maria van den Avoirt sloot in juli 1713 een overeenkomst met Jacobus Zeemans voor een nieuw orgeltje voor de schuilkerk, voor f500,-. Hiervoor werd gebruik gemaakt van het bestaande materiaal van het oude orgeltje.
F. Jaspers, *Repertorium van orgels en orgelmakers in Noord-Brabant tot omstreeks 1900* ('s-Hertogenbosch, 1983) 42.
29. Mededeling van pastoor Ooms, waarvoor vriendelijk dank.
30. Een boek is wel een heel ongebruikelijk attribuut voor Sint Jozef. Stelt het beeld misschien oorspronkelijk een andere heilige voor? (Dank aan G. Otten van het Gemeentearchief Breda voor zijn hulp bij het onderzoek naar het beeld.)
31. Vriendelijk dank aan pastoor Ooms voor deze mededeling.
32. Cfr. aantekening 38.
33. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 423.
34. Ibidem.
35. Bij de weergave van een cyclus in een kerkschip begint de vertelling aan de evangeliezijde en dan het dichtst bij het koor, vandaar in de richting van de hoofdingang om dan verder weer terug naar het koor te gaan. Zo was het al bij de vroegst bekende cyclus van de katholieke Kerk, namelijk in de oude Sint Pieter te Rome, en zo is het eeuwen lang geweest, overal, tot elke primitieve kruisweg in een klein dorpskerkje toe. Zijn er twee aparte, onderscheiden cycli, dan komt aan de evangeliezijde de belangrijkste en de tweede cyclus begint dan ook weer aan de koorzijde, nu ertegenover aan de epistelzijde. Het on-historische van de cycli in de vensters van het Begijnhof is, dat tweemaal een vertelling niet aan de koorzijde begint. Merkwaardig is verder dat hier de opeenvolgende scènes niet drie per raam zijn afgebeeld, maar dat steeds de volgende scène op een volgend raam te zien is.
36. Begga was volgens de overlevering een dochter van Pepijn van Landen, de eerste hertog van Brabant. Zelf was zij de moeder van Pepijn van Herstal, waaruit de carolingische dynastie voortkwam.
GA Breda, Archief van het begijnhof te Breda, inv.nr. 433; L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, dl 3, *Iconographie des Saints*, I (Parijs, 1958) 191.
37. Begga zou in 694 te Andenne zijn gestorven; Benedictus overleed te Monte Cassino in 547. Diens zuster de Heilige Scholastica stichtte de orde der benedictinessen.
Chronologisch is het niet onmogelijk dat Begga een klooster heeft gesticht, maar de nieuwe benedictijner-kloosters werden altijd gesticht vanuit een bestaand klooster.
38. Volgens een plaatselijke overlevering zou het klooster te Andenne 'sept églises' heten naar de zeven basilieken te Rome als herinnering van de pelgrimage van Begga. De juiste plaats zou haar zijn aangeduid door een kloek die onder haar vleugels zeven kuikentjes hoedde. Réau, o.c. (1958) 191.
39. De aantekeningen van mgr. Van de Corput behandelen slechts de ramen I en II, uit 1889 en 1890. Het raam III, vervaardigd in 1888, werd niet door hem genoemd; het was wellicht al in bewerking. GA Breda, Archief van het begijnhof te Breda, inv.nr. 433.
40. Deze tekst duidt op een in de Catharina-iconografie volstrekt onbekende gebeurtenis en het lijkt erop, gezien de gehele amateuristische iconografische weergave dat dit hier als een fout moet worden opgevat. Temeer omdat de volgorde die hier aangehouden is, een volgend tafereel toont (in het naastliggend raam V), dat het dispuut met de filosofen laat zien. W. Braunfels, *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, VII (Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1974) 294; Réau, o.c. (1958) 268-269.
41. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 433.
42. Het oudst bekende klooster van de katholieke Kerk is dat van St. Catharina op de Sinai.
43. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 34, p. 43 en inv.nr. 423.
44. Hier en daar lijken de staties bij een restauratie te zijn overgeschilderd.
45. Vriendelijk dank aan G. Otten van het Gemeentearchief die mij opmerkzaam maakte op twee oude foto's van het interieur.
46. Voor de oude kerk der norbertinessen te Breda: C.J.M. van der Veken, 'Reconstructie van de vroegere indeling der kloosterkerk van St. Catharinadal te Breda' *Jaarboek van De Oranjeboom* 24 (Breda, 1971) 38-43.
47. Ook in Oosterhout waren de eerste drie traveeën van het schip van een galerij voorzien, daarna gingen nog twee traveeën over in een driezijdige koorafsluiting. De hoogte van de galerij of het zusterskoor was ongeveer 4,5 meter; daarboven strekte zich een gedrukt tongewelf uit over de volle breedte van stucwerk zoals gebruikelijk. De kerkruimte onder het zusterskoor zal vermoedelijk drie meter hoog zijn geweest. In de voorgevel van de kerk waren boven twee vensters ter weerszijden van een beeldnis of mid-

denvenster; de breedte bedroeg ongeveer 16 meter. Al met al was deze kerk dus aanzienlijk hoger en breder dan de begijnhofkerk en bovendien door het zusterskoor van een geheel andere indeling. De breedte is nog uit de bestaande kloostergebouwen te reconstrueren, evenals de lengte. Dank aan mevrouw de priorin en de zusters norbertinessen voor hun medewerking bij dit onderzoek, vooral aan de archivaris, zuster Regina 't Hoen.

48. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 34, p. 33.

49. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 424.

50. Ibidem.

51. Ibidem.

52. Bergé, o.c. (1995) 71-72.

53. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 428.

54. Bergé, o.c. (1995) 65-72.

55. Ibidem, 92, noot 123.

56. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 431.

57. Mededeling van pastoor Ooms, waarvoor vriendelijk dank, evenals voor veel andere nuttige informatie.

58. GA Breda, Arch. Begijnhof, inv.nr. 439.

59. Mededeling van pastoor Ooms, waarvoor vriendelijk dank.